

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

***Анотація.** Розкрито інституціональні проблеми аграрного сектору та обґрунтовано концептуальні положення удосконалення інституцій та інститутів його розвитку й регулювання. Проаналізовано можливі напрями державної політики щодо розвитку малого аграрного підприємництва, визначено особливості створення ринку землі та оренди в Україні.*

Ключові слова: мале аграрне підприємництво, інституційне забезпечення, інститут, ринок землі, оренда

Nazarkevych O.

INSTITUTIONAL SUPPORT OF THE DEVELOPMENT OF SMALL AGRICULTURAL ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE

***Summary.** The institutional problems of the agricultural sector and the conceptual issues of improving institutions and institutes for its development and management have been considered. The possible directions of the state policy on the development of small agricultural entrepreneurship have been analysed, peculiarities of a land market creation and its rent in Ukraine have been defined.*

Keywords: small agricultural enterprise, institutional support, institute, land market, rent.

1. Вступ

Сільське господарство є особливою галуззю національної економіки України, яке забезпечує продовольчу безпеку країни. Перспективними формами розвитку сільськогосподарської діяльності є малі аграрні підприємства. Зважаючи на сучасний стан сільських територій країни (зростання рівня сільського безробіття, зниження рівня добробуту, руйнацію соціальної інфраструктури тощо), розвиток малих аграрних форм господарювання може сприяти комплексному вирішенню проблеми відродження села, оскільки створить нові робочі місця, скоротить безробіття, пом'якшить напругу у сфері соціально-трудових відносин. Крім того, малі підприємства є запорукою демократизації економіки та суспільного життя, чинником соціальної справедливості в суспільстві. Однак у сучасних умовах мале аграрне підприємництво стикається з багатьма проблемами, які створюють перешкоди на шляху до його ефективного функціонування і розвитку. Головними проблемами, які стоять перед сільськими підприємцями, є необхідність у державній підтримці, у консультаціях й інформаційних послугах, відсутність детально розроблених механізмів взаємодії малих підприємств із місцевою владою. Ці перешкоди розвитку малого аграрного підприємництва зумовлюють необхідність прискореного формування його належного інституційного забезпечення. Ефективний досвід щодо розвитку малого підприємництва показує сусідня Польща, яка найбільший акцент робить на спрощення адміністративних процедур та зменшення адміністративних навантажень, збільшення доступності зовнішніх джерел фінансування, просування експорту

і збільшення інноваційності підприємств, поліпшення співробітництва між ними. Актуальним і вартим великої уваги є те, що суттєве сприяння розвитку малого аграрного підприємництва в Польщі забезпечується фондами Європейського Союзу.

Метою роботи є аналіз основних проблем існуючої інституціональної структури малого аграрного підприємництва та обґрунтування перспективних напрямів здійснення інституціональних перетворень, направлених на забезпечення збалансованого сталого розвитку малих аграрних формувань в Україні.

2. Теоретичний коментар

Теоретичні та науково-методичні основи розвитку малого аграрного підприємництва в Україні вивчали такі науковці як В. Юрчишин, Є. Майовець, П. Саблук, М. Малика та інші. Щодо інституційної парадигми то вона формувалася у працях вітчизняних із зарубіжних учених. Вагомим внеском у теоретичне обґрунтування основних положень інституційного напрямку економічної науки є роботи О. Вільямсона, У. Ростоу, В. Ойкена, Е. Строма, О. Уільямсона. Серед вітчизняних фахівців у цій сфері варто виділити Туган-Барановського, Б. Данилишина, В. Гейця, М. Хвесика, А. Ткача, П. Макаренка, В. Андрійчука, А. Чухна та ін. У своїх дослідженнях вони розглядають інституціональні аспекти інноваційної діяльності, зокрема і в аграрній економіці. Однак поза увагою залишається багато суттєвих аспектів, зокрема проблема інституційного забезпечення регулювання розвитку малого аграрного підприємництва в Україні.

Сутність поняття «інститут», «інституція», «інституційне забезпечення» розкривається в працях представників економічної школи – інституціоналізм. На даному етапі інституціоналізму інституція розглядалася виключно у ракурсі поведінкових ознак розвитку людини. Представниками більш пізньої інституціональної теорії були Д. Норт, С. Ріх, А. Сен, Ф. Холіск, Дж. М. Ходжсон, які розглядали інститути як стійкі системи суспільних правил і звичаїв, які структурують соціальні взаємодії [9, с. 27-28].

3. Становлення і розвиток базових інститутів у сфері малого аграрного підприємництва

Розвиток національної економіки України протягом останніх десятиріч характеризується процесом системної інституційної трансформації, пов'язаної з радикальною зміною макроекономічного середовища. Поглиблення ринкових перетворень та інтеграційних відносин, а також регулятивні перекоси в реалізації пріоритетів соціально-економічного розвитку країни обумовлюють потребу в подаль-

ших інституційних змінах [9, С. 25]. Оскільки саме інститути створюють правила, визначаючи одночасно можливість й обмеження, права й обов'язки, ролі і статуси [11].

Ю. М. Лопатинський, у теорії інституціоналізму, виділяє види інститутів: формальні (інститут власності; інститут державного управління та законодавчого регулювання; інституції аграрного підприємництва та аграрного ринку; інституції економічної та соціальної інфраструктури на селі) та неформальні (селянські традиції, звичаї, психологічні особливості поведінки селян) [6, С. 38]. Важливого значення для становлення і подальшого інституційного розвитку сільського підприємництва в Україні набувають економічні інститути, тобто державні органи, які вповноважені регулювати економічні процеси та економічні системи [12, с. 45].

Підприємництво на селі є одним з визначальних інститутів функціонування аграрної економіки України. С. Убайдуллаєва вказує на те, що розвиток підприємництва базисно залежить від інституціонального механізму, який існує в державі [10].

Рис. 1. Класифікація інститутів малого аграрного підприємництва

Даний механізм визначає форми і типи підприємництва, діяльність і ефективність цього інституту. Це також є підтвердженням того, що підприємство як економічний атрибут суспільства має інституціональну природу [12, С. 44].

Варто відмітити важливість аграрної галузі, яка з однієї сторони належить до сфери природокористування, а з іншої – реального сектору економіки. Аграрна економіка, на думку Шпикуляка О. Г., - “Особлива сфера життєдіяльності. Формування ринкових інститутів у цій галузі відбувається повільно, еволюційним шляхом, адже селянин є надзвичайно консервативним” [5, С. 662]. Тому визначення ролі економічних, правових і соціальних інституцій та інститутів розвитку малого аграрного підприємництва в Україні, як основи розбудови села є досить необхідним (рис. 1.).

Держава, за словами Андрейків Л. В., є найпотужнішою інституцією, здатною вирішальним чином впливати на темпи і напрямки розвитку суспільства. Державна політика підтримки малого підприємництва є частиною економічної і соціальної політики України і визначає основні напрями і форми економічного і адміністративно-правового впливу, які передбачаються Урядом у сфері малого підприємництва з урахуванням державних інтересів та пріоритетів [2, с. 20].

- інститут сільськогосподарської майнової оренди;
- інститут сільськогосподарської кооперації;
- інститут фермерського господарства;
- інститут правового забезпечення соціального розвитку сільських територій.

Формування ефективного механізму господарювання в аграрному секторі здебільшого залежить від розвитку ринкових інститутів. Слід зазначити, що розвиток сільського підприємництва нерозривно пов'язаний з інститутом власності, завдяки якому в економіці функціонують підприємства різних організаційно-правових форм господарювання. П. Т. Саблук наголошує, що за роки незалежності в Україні неврегульованою залишається проблема власності на землю, яка є основою земельних і аграрних відносин, теоретичним базисом, а за визначенням окремих економістів – фундаментом аграрного устрою, його соціальною структурою і, відповідно, матеріальною передумовою ефективного виробництва, задоволення інтересів селянства [10, с. 3].

Вирішення найскладнішої проблеми аграрної реформи України – ринку землі сільськогосподарського призначення, деякими науковцями пропонується на основі орендних відносин (рис. 2).

“Сильні” сторони:	“Слабкі” сторони:
<ul style="list-style-type: none"> - земля отримає довготривалих та короткотермінових користувачів; - нескладне нормативно-правове забезпечення; - наявність традицій і звичок; - зменшення порогу коштів для початку с.-г. діяльності; - стимул для розвитку виробництва; - земля належатиме тим, хто на ній працює; - зростання доходів населення; - вирішення складної проблеми власності на землю 	<ul style="list-style-type: none"> - посередня мотивація продавців та слабка – покупців; - необхідність системи обліку й контролю; - неефективна та залежна правова система, особливо – суди; - відсутність інституцій та інфраструктури; - “тіньовий бізнес” та злочинні впливи
Можливості:	Загрози:
<ul style="list-style-type: none"> - збереження статусу “власності народу”; - можливість “виправлення” ситуації; - залучення селян і громади до землі; - рівні можливості майбутніх поколінь; - сприятливий інвестиційний клімат; - стимулювання структурних змін; - задоволення потреб покупців 	<ul style="list-style-type: none"> - місцева монополізація оренди; - проблема контролю якості ґрунтів; - проблема нестабільності; - формування групи “власників”; - загроза латифундій і рантьє; - подорожчання продукції

Рис. 2. SWOT-аналіз запровадження ринку землі на основі оренди

Джерело: [3, с. 9]

Сучасний етап розвитку аграрного сектору України покликаний забезпечити реалізацію аграрної реформи, зумовив виникнення нових сучасних інститутів аграрного права України. Нині в аграрному секторі України можна вирізнити такі нові правові інститути:

- інститут земельної та аграрної реформ;
- інститут захисту прав підприємців;
- інститут права приватної власності на землі сільськогосподарського призначення;
- інститут приватизації та паювання земель сільськогосподарського призначення;
- інститут оренди земель сільськогосподарського призначення;

Ми поділяємо думку Ю. Губені, що орендні відносини будуть сприяти дотриманню базових принципів конституційного права, основних вимог щодо стійкого розвитку сільського господарства, зникне загроза латифундій, тіньового обігу та монополізації [3, С. 10]. Вони матимуть важливе значення для стратегічного розвитку аграрного сектору економіки.

Оскільки розвиток земельних відносин в Україні має бути спрямований на забезпечення продовольчої безпеки, підвищення родючості та всебічної охорони ґрунтів, а також поступовому формуванню цивілізованого земельного ринку, який не порушить принципів сталого розвитку.

Актуальним і необхідним є формування й інших правових інститутів:

— правового становища малих приватних аграрних підприємств, особистих селянських господарств;

— права власності аграрних юридичних осіб [13]. М. Й. Малік відмічає, що процеси, пов'язані із подальшою інституціональною перебудовою вітчизняної системи аграрного підприємництва, тією

підприємств різних організаційно-правових форм господарювання, з яких 41934 (96,4% усіх підприємств) є малими та середніми (див. таблицю 2) [1, с. 12].

Серед сільськогосподарських підприємств найбільшу кількість становлять найменші за розміром підприємства (до 50 га) – 22590 підприємств (53,9% від кількості) (табл. 1). Підприємства розміром 50-200 га становлять 21,2% у загальній кількості

Таблиця 1

Розподіл сільськогосподарських підприємств за площею

Розмір підприємств, ОСГ	Кі-сть	Площа, га	Середня площа на 1 під-во, га
С/г підприємства з посівною площею <50 га	22590	449907,90	19,9
С/г підприємства з посівною площею >=50-200 га	8870	833062,05	93,9
С/г підприємства з посівною площею >=200-500 га	4039	1291193,57	319,7
С/г підприємства з посівною площею >=200-500 га	2643	1876563,81	710,0
С/г підприємства з посівною площею >=200-500 га	2543	3580033,18	1407,8
С/г підприємства з посівною площею >=200-500 га	1249	2973643,20	2390,8
С/г підприємства з посівною площею >=200-500 га	1345	9145759,35	5919,6
Особисті селянські господарства	6726748	8176978,00	1,2

чи іншою мірою відбуваються у напрямі розвитку дієвого комплексу соціальних та економічних утворень, або ж формалізованих інститутів ринкового змісту [7, С. 132].

Україна прийнята до Світової організації торгівлі (СОТ), що об'єктивно посилює процес інтеграції економіки сільського господарства у світовий ринок. Відповідно набуває вирішального значення завдання підвищення рівня конкурентоспроможності малих аграрних структур як на внутрішньому, так і на зовнішньому аграрних ринках. За цих умов актуальною стає потреба поглибленого аналізу інституціоналізації організаційно-правових форм підприємницької діяльності, що притаманні розвитку сільського господарства.

4. Стан, проблеми та перспективи розвитку малих сільськогосподарських підприємств в Україні

Світові тенденції щодо зростання попиту на сільськогосподарську продукцію, а також високий рівень забезпеченості трудовими та природно-кліматичними ресурсами України спонукають до прискорення реформування агропромислового комплексу і нарощування виробництва високоякісних і доступних продуктів харчування. При цьому розвиток вітчизняного АПК значною мірою залежить від ефективності організаційно-правових форм сільськогосподарського землекористування. В Україні малі аграрні підприємства, як найраціональніші форми господарювання у сільському господарстві є головними суб'єктами інноваційного процесу, основою формування середнього класу.

У 2012 р. в Україні виробництвом сільськогосподарської продукції займалося 43479 аграрних

підприємств, підприємства розміром 200-500 га – 9,6%, 500-1000 га – 6,3%, 1-3 тис. га – 9%.

Сільськогосподарських підприємств малих розмірів найбільше зареєстровано у Одеській області (4546 підприємств). Велика кількість підприємств також працює у Миколаївській (3898), Дніпропетровській (3467), Кіровоградській (2773), Запорізькій (2535), Херсонській (2270) та Вінницькій областях (2023).

Найвищими частки найменших за розміром підприємств (до 50 га) є у Закарпатській (94% від загальної кількості підприємств у області), Івано-Франківській (76%), Чернівецькій (74%), Одеській (68%) областях. Для вказаних областей також характерні одні з найнижчих часток кількості великих за розміром підприємств.

Як свідчать дані таблиці 1 розмір посівних площ типового підприємства становить:

— до 50 га – біля 20 га

— 50-200 га – 94 га

— 200-500 га – 320 га

— 500-1000 га – 710 га

— 1-3 тис. га – 1730 га [1, С. 13].

Серед проблем, що гальмують розвиток малого аграрного підприємництва, є проблеми, пов'язані з гострим ціновим диспаритетом між сільськогосподарською продукцією та матеріально-технічними ресурсами, електроенергією, послугами, що надаються цим підприємствам. Ціновий диспаритет спричинений значною мірою відсутністю ефективної цінової політики. Динаміка цін в аграрному секторі складається стихійно [13, С. 206].

Ефективне функціонування малого аграрного підприємництва в Україні неможливе без використання дієвих способів підтримки. Для ефективного

розвитку малих аграрних формувань інституціями держави, що зможуть забезпечити виробникам належні умови діяльності, є дотації, компенсації витрат, субсидії.

Досягнення мети збалансованого розвитку малих аграрних підприємств забезпечується в умовах, коли вони дістають доступ до кредитних ресурсів. В той же час, система комерційного кредитування, що існує в рамках економіки України, спрямована на прибутковість підприємців, що функціонують у галузях із відносно високою оборотністю капіталу. Процентні ставки кредитування не створюють для малих сільськогосподарських товаровиробників стартових умов організації підприємництва. Потребує розвитку спеціалізована система розподілу, обміну і споживання сільськогосподарських кредитів [8, С. 67].

Світовий досвід свідчить, що мінімізувати підприємницькі ризики в аграрному секторі можливо при проведенні державних закупівель. Вони здійснюються державою через уповноважені компанії на основі надання суб'єктам підприємництва гарантії збуту їх продукції і є інструментом захисту підприємців від непередбачуваності ринку і форс-мажорних обставин. Одним із напрямів реалізації даного інструменту виступає розподіл і споживання засобів так званого фермерського резерву, засоби якого формує держава для надання сільськогосподарським товаровиробникам безпроцентних кредитів під заставу запасів продукції сільського господарства. У разі, коли ринкові ціни перевищують рівень заставних, фермери використовують право здійснення збуту своїх продуктів по ринкових цінах [8, С. 68].

Отже, розвиток підприємницької діяльності на селі залежить віддвигнутої державної політики, що забезпечить формування необхідних інститутів і організаційних форм економічного і соціального змісту.

5. Висновки

Отже, мале аграрне підприємництво найкраще реалізує творчі здібності селян, ефективно використання природно-ресурсного потенціалу необхідного для розвитку національної економіки. Інституційне забезпечення розвитку малого аграрного підприємництва і досі перебуває на стадії формування. Головними складовими інституційного забезпечення розвитку малих форм господарювання є державне регулювання, ціна, власність. Базовими передумовами для розвитку малого підприємництва на селі є удосконалення відповідної законодавчої бази, підвищення ефективності злагодженої роботи комерційних банків і аграрних формувань, запровадження механізмів підтримки малих аграрних підприємств.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітичний огляд поточного стану агрокредитування малих і середніх сільськогосподарських виробників / [підготов. компанією ТОВ «Ті ЕйКонсалт-Україна»]. – К., 2013. – 682 с.
2. Андрейків Л. В. Інституційне забезпечення державної підтримки у сфері розвитку малого бізнесу в Україні / Л. В. Андрейків // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2010. – №1. – С. 19-26.
3. Губені Ю. Соціально-економічні аргументи розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення на основі орендних відносин / Ю. Губені // Аграрна економіка. – 2009. – Т. 2. – № 3-4. – С. 7-11.
4. Економіка України: національна стратегія розвитку / [за ред. д.е.н., проф. Л. С. Гринів]. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 445 с.
5. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: монографія / [П.Т. Саблук, О. Г. Шпикуляк, Л. І. Курило та ін]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 706 с.
6. Лопатинський Ю. М. Трансформація аграрного сектора: інституціональні засади / Ю. М. Лопатинський. – Чернівці: Рута, 2006. – 344 с.
7. Малік М. Й. Інституціоналізація аграрного підприємництва: трансформація та ефективність / М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2010. – № 7. – С. 132–139.
8. Міщенко Д. А. Пріоритетні напрями розвитку інституційного забезпечення аграрного сектору економіки / Д. А. Міщенко // Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії: Економічні науки. – 2012. – №2(28). – С. 66-71.
9. Рогач С. М. Інституціоналізація аграрного природокористування: монографія / С. М. Рогач. – К.: ЦП «КОМПРИНТ», 2012. – 372 с.
10. Саблук П. Т. Розвиток інституцій удосконалення механізму реформування аграрного сектору економіки/ П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2010. – №10. – С. 3-10.
11. Уильямсон О. Введение. Природа фирмы / О. Уильямсон. – М.: ДЕЛЮ, 2001. – 325 с.
12. Усюк Т. В. Інституційні аспекти розвитку сільського підприємництва: теоретико-методологічний підхід / Т. В. Усюк // Вісник Житомирського національного агроекологічного університету: науково-теоретичний збірник. – 2011. – № 1 (28) т. 2. – С. 41-48.
13. Черета Т. Є. Інституційне забезпечення розвитку аграрного сектору України [Електронний ресурс] / Т. Є. Черета // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. – 2011. Вип. 113. — Харків: ХНТУСГ. — Режим доступу до вісн.: http://archive.nbu.gov.ua/portal/natural/Vkhdtusg/2011_113/62.pdf